

Overgenomen uit: Begijnhofkrant 45 (2014) 14-16

De conservatie/restauratie behandeling van de piëta van het begijnhof in Turnhout

Sterk gehavende beeldengroep volledig in eer hersteld.

Jozefien De Clercq

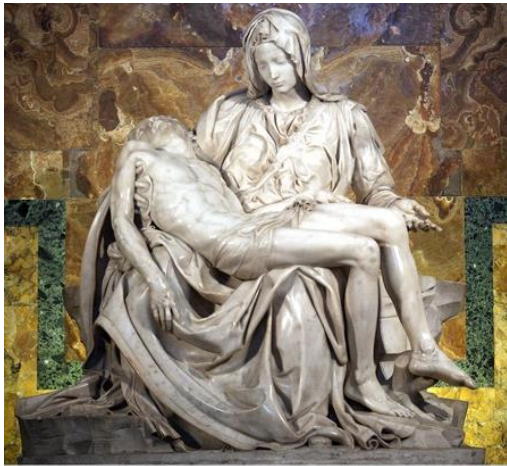
Dit artikel beschrijft de restauratie en conservatie ingreep uitgevoerd op de terracotta piëta, die plaatsvond tussen augustus 2013 en juni 2014. De beschilderde terracotta piëta staat opgesteld op een natuurstenen sokkel in de binnentuin van de vroegere infirmerie. De herkomst of de datering van de sculptuur is onbekend. Uit mondelinge overlevering blijkt dat het beeld geschonken werd aan het begijnhof vermoedelijk in de zestiger jaren van de vorige eeuw en voordien afkomstig zou zijn uit een Antwerpse kerk.

Een kunsthistorisch onderzoek werd uitgevoerd door Marie-Paule Peeters en beschreven in de Begijnhofkrant 40, zomer 2013. Het thema van de sculptuur is een 'piëta' of 'Nood Gods', een voorstelling van Maria met het dode lichaam van Christus op haar schoot. De eerste sculpturen met dit thema komen voor vanaf het einde van de 13de eeuw.

De piëta in de binnentuin van de infirmerie zoals die er uitzag voor de restauratie.

De sculptuur is geïnspireerd op de witmarmeren piëta van Michelangelo, opgesteld in de Sint-Pietersbasiliek te Rome. Enkel het hoofd van de Madonna is anders weergegeven, namelijk naar boven gericht i.p.v. naar beneden zoals bij het beeld van Michelangelo. Het onderste deel van deze sculptuur, van de knieën van de Madonna tot beneden, is eenvoudiger en met minder details weergegeven.

Piëta, Michelangelo

Zegel, herkomst onbekend

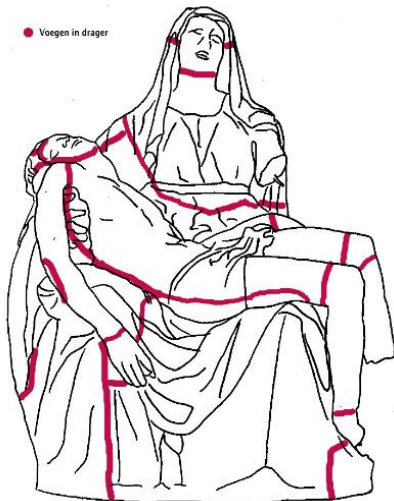
In de loop van de behandeling, tijdens het verwijderen van de oude aanvullingen werd een stempel teruggevonden vermoedelijk afkomstig van de uitvoerder of het uitvoeringsatelier. De stempel heeft een doorsnede van 35 mm en is niet volledig bewaard. Om de afbeelding te reconstrueren werd een afdruk genomen in plastiline en een frottis. Rondom is een tekst aangebracht in Romeinse kapitalen, die moeilijk te ontcijferen is. Het gaat vermoedelijk om 26 à 27 letters waarbij de woorden van elkaar gescheiden zijn door spaties en een driehoekig symbool en een punt. Reconstructie tekst (rood = vermoedelijk) bovenaan links te beginnen:

ARTB/S driehoekig symbool A?VR?S ?O? punt ??????E DE????

Vooronderzoek piëta

In het vooronderzoek werd de sculptuur vooral materiaaltechnisch onderzocht ter voorbereiding van een gemotiveerde, verantwoorde restauratie ingreep. Het omvat een onderzoek naar de origineel gebruikte materialen en technieken, met een polychromiestudie van de afwerkingslagen, een evaluatie van de oude restauratie ingrepen en de staat van bewaring van de sculptuur.

De piëta werd geboetseerd in klei en uitgehold. Daarvan zijn bewijzen te vinden op de sculptuur in de vorm van vingerafdrukken, sporen van het boetseren met de vingers en sporen van werktuigen. De stempel van de uitvoerder of het uitvoeringsatelier werd gedrukt in de nog vochtige klei. Daarna werd de sculptuur in klei in stukken gesneden. De voegen tussen de verschillende stukken zijn aangeduid op onderstaande figuur.

*Aanduiding van de voegen Stratigrafisch venster, van rechts naar links: terracotta,
Tussen de verschillende origineel, tweede interventie, derde interventie
onderdelen*

De stukken werden daarna gebakken. Op de piëta zijn krimp-scheuren aanwezig afkomstig van de krimp die optreedt bij het drogen en het bakken van klei. Deze krimp-scheuren zijn stabiel en veroorzaken, indien goed gevuld, geen problemen voor de toekomstige bewaring van het beeld. Om de stukken aan elkaar te bevestigen werd gips gebruikt. Daaruit kunnen we vermoeden dat het beeld oorspronkelijk bedoeld was om binnen geplaatst te worden.

Het onderzoek van de afwerkingslagen gebeurde aan de hand van observaties in de lacunes van de polychromie en aan de hand van stratigrafische vensters gemaakt met behulp van een versterkende loupe-bril en een scalpel. De vensters werden gemaakt op plaatsen waar vermoedelijk alle (of veel) verschillende afwerkingen aanwezig zijn en waar deze lagen een goede hechting hebben met drager. In het algemeen zijn de diepere delen van het beeldhouwwerk interessant omdat de verflagen daar dikker en goed bewaard zijn en de overgangen tussen bvb. een incarnaat en het kleed of incarnaat en haar,...omdat deze ons meer informatie verschaffen.

Detail bloed ter hoogte van de lanssteek, 2de interventie De piëta zoals ze er uitzag vóór de restauratie, in 2013

De piëta was oorspronkelijk afgewerkt met een monochrome afwerking laag in een lichtbruine kleur (NCS S2010-Y20R), aangebracht op een onderlaag in een lichtbruine kleur en een oranje miniumlaag als poriënvuller. Deze lagen zijn ook aangebracht op de gipsmortel ter hoogte van de voegen. In de loop van de jaren werden verschillende interventies ondernomen, waarbij herstellingen uitgevoerd (zo goed als allemaal met gips) en nieuwe afwerkingslagen aangebracht werden. Na de originele interventie werden nog vijf interventies uitgevoerd waarvan vier in monochrome kleuren en de laatste in een polychrome afwerking. Zowel de vierde, vijfde als zesde interventie zijn uitgevoerd in moderne verven. De voorgaande verflagen zijn vermoedelijk op basis van olieverven.

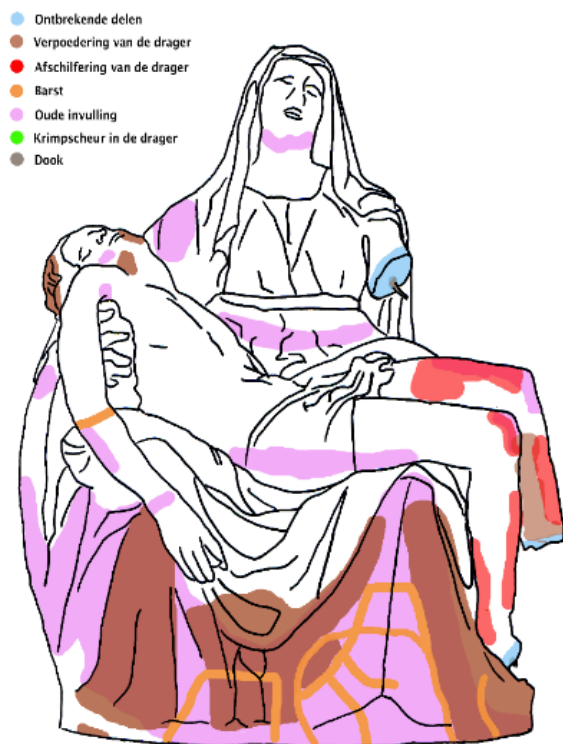
Schadebeeld van het verfpakket

De schade aan het verfpakket vertoont een sterk verband met de slechte bewaringstoestand van de drager in terracotta. Het verfpakket vertoont op verschillende plaatsen een slechte hechting met de ondergrond. Er komen barsten voor en kleine en grote lacunes. De lacunes zijn veroorzaakt door verlies van verfschilfers en door het gedeeltelijk vrijleggen van de sculptuur in de periode van de vijfde interventie. Dit gebeurde op het gezicht van de Madonna, het gezicht, lichaam en ledematen van de Christus. De laatste interventie vertoont ook slijtage waardoor de onderliggende laag zichtbaar wordt. De glasis is verdonkerd en vervuild.

De drager in terracotta vertoont lokaal ernstige verpoedering. Op andere plaatsen is de drager in een goede staat. Deze verpoedering zal ook in het verleden gezorgd hebben voor verlies van terracotta en verfschilfers. De linkerarm van Maria en de beide voeten van Jezus ontbreken. Waarschijnlijk waren deze onderdelen in afzonderlijke stukken uitgevoerd en bevestigd op de sculptuur. De doken in ijzer zijn nog aanwezig en meegeschilderd in de volgende interventies. De drager vertoont op enkele plaatsen loszittende schilfers door vorstschade en lacunes veroorzaakt door verlies van schilfers. In het verleden werden op de bovenbenen van de Christus reeds schilfers gefixeerd. De drager vertoont barsten, waarvan de meeste zich bevinden aan de aanvullingen. De bewaringstoestand van de terracotta drager wordt weergegeven op de schadetekening. Ook de oude aanvullingen, de verroeste doken en krimpseuren staan op deze tekening aangeduid.

Schade en oude restauraties aan het linkerbeen van Jezus

Schadebeeld van de drager in terracotta

Doelstelling van de ingreep

De ingreep zorgt ervoor dat de piëta beschermd is tegen de inwerking van omgevingsomstandigheden buiten en goed bewaard kan worden voor de toekomst. Waardevolle lagen en elementen zijn zoveel mogelijk gefixeerd, verlijmd en bewaard. Een duurzame, gesloten film beschermt de drager en de onderliggende afwerkingslagen voldoende tegen de inwerking van het klimaat. De behandeling komt ook de esthetiek ten goede en is reversibel en herneembaar. Het vergroten van het afdak aan de voorzijde beschut het beeld in de toekomst beter tegen regenval.

Conservatie/restauratie behandeling van de piëta

De behandeling van de piëta vond plaats in het atelier van de restaurateur in Oosterzele. Na het vooronderzoek werd aangevangen met de eerste stap in de behandeling, namelijk de vrijlegging. Bij de keuze voor de derde interventie werd rekening gehouden met de bewaringstoestand en de waarde van de afwerkingslagen. De hechting van de vierde interventie op de onderliggende lagen was op sommige zones slecht. Door de vrijlegging werden de details in de vorm opnieuw duidelijker en was de consolidatie van de verpoederde drager mogelijk. Meer lagen verwijderen was niet nodig. De verflagen werden bewaard om de geschiedenis van de sculptuur zo veel mogelijk in stand te houden. Het vrijleggen gebeurde met scalpel en met behulp van een versterkende loupe-bril. Er werden verschillende methodes getest die het verwijderen kunnen vereenvoudigen, nl. verschillende solventen, in compres met papierpulp, gels of decapants en het gebruik van warme lucht/warme spatel voor het week maken van de verf. Enkele zones werden niet vrijgelegd om als referentie te dienen van het volledig verfpakket.

Piëta, linkerhelft vrijgelegd

Piëta na verwijdering van oude restauraties

De oude, gipsen invullingen en voegmortels, werden zo veel mogelijk verwijderd omdat ze gedeeltelijk opgelost zijn in het regenwater en voor de duurzaamheid een probleem vormen. Enkel de originele voegmortel in gips, met een belangrijke materiële waarde, werd niet overal verwijderd, met uitzondering van de zones waar reeds schade opgetreden was.

Tijdens en na het vrijleggen werden de losse verflagen gefixeerd. De fixatie van de verflagen gebeurde met Plextol B500, een acrylaat in dispersie 50% verdund in water. Het fixatief werd met een penseel aangebracht onder de schilfer en met een warme spatel aangedrukt om een goede hechting te bekomen.

Om de kans op breken door uitzetting van de verroeste doken weg te nemen werden deze verwijderd. Het verlijmen van de losse stukjes of losse schilfers terracotta gebeurde met een epoxyhars, Araldite 2020 en Akepox van Akemi. Om de sculptuur een stevige basis te geven, werden belangrijke naden verstevigd met Varaform en roestvrijstalen draad.

Plastisch herstel en aanvullen van lacunes Maken van de siliconemal van de voet

Het aanvullen van lacunes aan de sculptuur had als doel indringen van vocht te verhinderen en te zorgen voor een esthetische verbetering. Deze aanvullingen werden uitgevoerd met een kalkmortel, op basis van hydraulische kalk, vette kalk, zand, wit marmerpoeder en pigmenten, die rechtstreeks aangezet en afgewerkt werd. De verankering gebeurde door middel van natuurlijke doken en sleutels.

Voor de plastische herstellingen van de voeten van Christus en de linkerarm van de Madonna werd een model geboetseerd in plastiline. De reconstructies werden in deze behandeling enerzijds gebaseerd op foto's van de piëta van Michelangelo. Anderzijds werd rekening gehouden met materiële sporen op de sculptuur zelf, zoals bevestigingsdoken of aanzetten van vormen die nog aanwezig zijn. Van de modellen werd een silicone mal gemaakt met een steunkap in gips. Deze mallen werden geëstampeerd (gedrukt) met een aangepaste mortel bestaande uit hydraulische kalk, zand en pigmenten als toeslagstoffen. De receptuur werd aangepast zodat de mortel in kleur en textuur lijkt op het terracotta, zodat bij beschadigingen in de toekomst de herstelling niet storend zijn. Het ontmallen gebeurde na ongeveer 1 week uitharding. De afgietsels werden voorzien van roestvrijstalen doken en verlijmd op de sculptuur.

Na een droogperiode van vier weken werd een reiniging uitgevoerd om vervuiling en resten van de decapant (afbijtmiddel) weg te nemen. Dit gebeurde met een wattenstaafje en een weinig water.

Een transparante laag werd aangebracht die een buffer vormt tussen het origineel en de overschildering, om de afwerking reversibel te maken. Zowel de bufferlaag als de afwerking werden uitgevoerd met een transparant acrylaat, nl. Golden MSA Varnish. De afwerklaag werd gepigmenteerd om de originele lichtbruine kleur van de piëta te imiteren. De afwerking wordt aangebracht in vier dunne lagen (fig. 14). Zoals bij de originele afwerking werd op het einde een glacis aangebracht.

Aan brengen van de vierde laag van de afwerking

Het eindresultaat: de piëta opnieuw geplaatst op het begijnhof

De sokkel ter plaatse werd gereinigd, geconsolideerd en hersteld. De houten en metalen onderdelen van het afdak werden geschilderd. Aan de voorzijde werd het afdak vergroot met een halve lei om de piëta beter te beschermen tegen de regen.

Tot slot

Sinds eind juni 2014 is de piëta opnieuw te bewonderen in de binnentuin van de infirmerie van het Turnhoutse begijnhof. Een gedetailleerd restauratieverslag werd afgeleverd aan het opdrachtgevend bestuur, OCMW Turnhout, vertegenwoordigd door Mevr. Lieve Wouter. Dit project werd mogelijk gemaakt door financiering van de Vlaamse Gemeenschap en de vzw De Vrienden van het Begijnhof van Turnhout. Graag bedank ik hiervoor alle betrokken partijen, alsook Mevr. Lieve Wouters en Mevr. Nathalie Van Roy voor de aangename samenwerking.

De Clercq Jozefien, Lapis Arte bvba